

Etkinlikler - Voyvoda Caddesi Toplantıları 2008-2009

Eğitim ile Eğlence Arasında Múze

Deniz Ünsal

19. yüzyıldan itibaren sanayileşen ülkeler Avrupa’da Londra, Paris ve Berlin’de, Amerika’da ise Chicago ve New York gibi kentlerde evrensel sergiler düzenleyerek ilerleme yolunda elde etmiş oldukları teknolojik, ekonomik ve kültürel değerleri sergilemekteydiler. Bu dev organizasyonlar büyük maddi yatırım gerektiriyor ve bir o kadar da seyirci çekiyordu.

İlk sanayileşen ülke olarak İngiltere bu alanda kendini kanıtlamıştı. 1851 Londra sergisi, mimarisinde camın ve çeliğin kullanıldığı, buharlı makinelerin gösterildiği, teknolojinin sergilendiği görkemli bir fuardı. Bu sergiler sadece teknolojinin ne kadar ileri gitmiş olduğunu göstermekle kalmıyor, işçi sınıfına bu makinelerin nasıl çalıştığı, ne kadar ürettiği, nasıl kullanılması gerektiği gibi konularda birtakım eğitimler veriyor ve yeni teknolojiler bu şekilde halka tanıtılıyordu. 19. yüzyılda sanayileşmeyle birlikte gündelik hayatın düzeni de değişmişti. Bu “modern” hayatta zaman ve mekân ilişkileri o zamana kadarki anlayışın dışına çıkıyor, kitle üretimi yapan fabrikalar, otomobiller, trenler, iletişim araçları gündelik hayatın akışını yeniden tanımlıyordu. Yeni üretim süreçlerinde üretenler üretimin spesifik bölümlerine yoğunlaşarak verimliliğin artmasına katkı sağlıyorlardı. Tarıma dayalı ekonominin getirdiği hayat döngüsü yerini sanayi üretimiyle yapılanmaya başlayan bir topluma bıraktı. Tarım üretiminin dairesel hareketi yerini linear hareketi kendine hedef edinmiş ilerlemeci bir bakışa bıraktı.

İlerlemeci bakış açısı, bireyin eğitimini, kişisel disiplini, çalışma, üretkenlik, verimlilik gibi birtakım kavramları ön plana çıkardı. 19. yüzyıldaki bu teknolojik ilerleme, toplumsal ilerlemeye koşul olarak ele alınmıştı. Toplumsal ilerlemeden kastımız, toplumun eğitilmesi, daha üst seviyeye getirilmesi, kültür seviyesinin yükseltilmesi, işçi sınıfının burjuva sınıfı değerlerine ve eğitim seviyesine erişmek üzere çaba göstermesidir. Eğitim kurumları bunun bir parçasıydı, ama müzeler de bir süre sonra bu hedef için çalışmaya başladı. Müzelerin eğitimci rolü 19. yüzyılda aslında bir yerde modern hayatın mantığının kurgulanmasını sağlayacaktı. Bu mantık çerçevesinde bakılınca modern hayat eğlenceyi çalışma hayatının, disiplinin, verimliliğin dışında onun zıttı olarak tanımladı. Eğlence “boş zamanda” yapılan, tüketime yönelik etkinliklerdi.

Modernliğin mekânlarda cisimleştiği yüzyılda, 1851 Evrensel Sergisi’nde dönemin gazetecileri halkın sergiyle kurduğu iletişimi şöyle dile getirmişti: “Gördüğünüz her adamın kadife ceketi veya temiz gömleği var. İnsanlar objelerin etrafında birikmiş, başlarını kalabalığın içinden uzatmış, işleyen mekanizmaları seyrediyorlar. Çiftçiler ağızları hayretten açık, trabzanlardan sarkarak tezgâhlara bakıyorlar; ama asıl merak noktası elektrikli dokuma tezgâhları. Bunun önünde zanaatkârlar toplanmış, mekanizmanın nasıl çalıştığını anlatan görevlileri dinliyorlar. Aslında büyük sergi bu insanlara bir gösteriden daha çok bir okuldur.”

Burada, evrensel sergilerin içlerinde bir eğitim öğesi de barındırdığı, yani insanların buraya sadece Fransa’nın teknolojide ne kadar geliştiğini görmek için gelmediği görülüyor. Evrensel sergiler gerçekten bir teknoloji yarışı haline gelmişti. Ancak, 1800’lerin sonuna doğru, halk ilgisini yitirmeye başladı. Paris’te, Londra’da, Berlin’de bu sergiler tekrarlandıkça bilet satışlarının düştüğü, halk katılımının azaldığı görüldü. Buna bir çare olarak da sergilere yeni birtakım işlevler kazandırmak akla geldi ve birtakım eğlenceli düzenekler fuarlara dahil edildi. Ancak bu konuda çok fazla yazılıp çizilmiyordu; çünkü eğlencenin eğitimin önüne çıkmasının, eğitimi gölgelemesinin çok hoş karşılanmayacağı düşünülüyordu. Bir süre sonra gerçekten de bu tür unsurlar halkın daha çok ilgisini çekmeye başladı. Bu bilet gelirleriyle, daha az insanın gezdiği ama daha masraflı olan galerilerin finanse edildiğini görmekteyiz. Örneğin, Londra sergisinde İngiliz resmi üzerine de bir galeri açılmıştı, bu kısımlar çok daha az insan tarafından geziliyordu ve daha pahalıydılar. Bir başka deyişle “popüler” tüketimden kazanılan para eğitim amaçlı üretime ya da “yüksek” kültürün tüketimine yatırılıyordu.

Modern hayatın ilerlemeci mantığına zıt ama onun bir getirisi ve kent hayatının ayrılmaz bir parçası olan eğlence, yüksek kültürün eğlencesi ve aşağı sınıfların eğlencesi diye ikiye ayrılabilirdi. Eğitim, verimli, üretken bir eylemken, eğlence ancak bir sanat tarihi bilgisinin ya da medeniyet bilgisinin tazelenmesine hizmet ettiği sürece iyi ve kaliteli eğlence olarak tanımlanacaktı. 19. yüzyılda İngiltere’de insanların pazar günleri zamanını barda içerek geçirmektense müzeyi gezerek geçirmesinin daha “eğitici” olduğuna dair beyanlara rastlamak mümkün. O dönemde müzenin kişinin hem ahlaki, hem kültürel gelişiminde önemli bir eğitim aracı olarak görüldüğü söylenebilir.

Kanalın diğer tarafında, Fransa’da mesele “eğitim ve eğlence” olarak ikiye ayrılarak ele alınmıyordu. Paris’te 1889 yılında –ihtilalin 100. yılında– yapılan evrensel sergide daha farklı bir yaklaşım vardı; eğitim deneyim ve hayal etmek üzerinden tasarlanmıştı. Teknoloji ve sanat alanlarında düzenlenen sergiler gibi bir insan yerleşimleri galerisi de oluşturulmuştu. Unutmayalım ki, 19. yüzyıl aynı zamanda imparatorluk yüzyılıydı; dolayısıyla Fransa’nın da, İngiltere’nin de dünyanın çeşitli yerlerinde sömürgeleri vardı ve Avrupa’dan millerce uzak olan sömürgelerinden gelen ürünlere bu sergilerde yer veriliyordu. 1889’da Paris’teki evrensel sergide uzak toprakların gündelik hayatı yeniden canlandırılıyordu. Kahire’den bir sokak, Senegal’den bir köy, Endonezya’dan bir tiyatro... Fuar ziyaretçisi bütün bu simülasyonun içinde gezerken kimbilir neler hayal ediyordu.

19. yüzyıl, sömürgecilik ve imparatorluk yüzyılı olduğu kadar, ulus-devlet oluşumlarının da ortaya çıkmaya başladığı bir dönemdi. Evrensel sergilerin ilerlemeci mantığı yeni kurulan müzelere de yansıtılacak; imparatorluk, ulus-devlet ve medeniyet söylemlerini cisimleştirmek müzelerin işlevlerinin bir parçası olacaktı. Louvre 19. yüzyılda sanat tarihinin yazıldığı, icat edildiği bir mekân olarak döneme (ve sonrasına) damgasını vururken British Museum medeniyet ve imparatorluk söylemini görselleştirecekti. 19. yüzyıldaki müzenin işlevi, mevcut ekonomik yapı içerisinde şekillenen siyasi-sosyal hayatın meşrulaştırılması olarak özetlenebilir.

Yaşadığımız dönemi bilgi-iletişim çağı olarak tanımlıyoruz; medya hayatımızın her köşesinde. Hızlı ulaşımdan, hızlı iletişimdendir bahsediyoruz; dünyanın farklı köşelerinde olup bitenleri anında duyuyoruz. Zamanın sıkıştığı, mekânın daraldığı bir yüzyılda yaşıyoruz (belki de 19. yüzyılda yaşayanların kendi dönemlerine dair hissettiklerinden çok da farklı hisler değil bunlar).

Fikir, insan, ürün ve sermayenin kıtalar ve denizlerarası hareket edebildiği bu çağda üretim ilişkilerinde ve yöntemlerinde de bir değişime girdiğimizi, meta üretiminden hizmet üretimine kaydığımızı söyleyebiliriz. Beyaz yakalıların hâkimiyetinin arttığı bir ekonomi...

Geldiğimiz son noktada bazı yazarlar hizmet ekonomisinin bir deneyim ekonomisine dönüştüğünü iddia ediyorlar (B. Joseph Pine II ve James H. Gilmore, The Experience Economy, 1999) Buna göre tüketiciler kendilerine sunulmuş paketlenmiş hizmeti, kendi ilgi ve ihtiyaçlarına göre şekillendirmek, bireyselleştirmek, yaratıcılıklarını kullanarak süreci deneyimlemek istiyorlar. Disney tema parklarında yaşanan veya Starbucks kahve zincirlerinin sunduğu deneyim bunlara örnek olarak veriliyor. Bazı yazarlar bu yeni dönemin toplumunu imaja, duygulara ve hikâyelere para harcayan bir hayal toplumu olarak tanımlıyor (Rolf Jensen, The Dream Society, 1999). Tüketici diğer bir deyişle “oyun”un bir parçası olmak, bir şeyler yaşamak, hissetmek, hayal etmek ve bu süreçte kendisini yeniden yaratmak istiyor. Moda, tasarım, mimari, bilgisayar oyunları, müzik ve sinema da bu yeni toplumun ve ekonominin önemli birer parçası.

21. yüzyılın aktörleri müzelerden ne bekliyor? 19. yüzyılda amaç yeni bir özne yaratmak, imparatorluğun uygar insan ya da ulus-devletin vatandaşını kurgulamaktı ve buradaki eğitim rolünü müzeler de üstlenmişti. Bugün çokuluslu yapılardan, kültürel çeşitlilikten, küreselleşmeden, dolayısıyla kimliklerin çoğalmasından, görünür kılınmasından, sivil toplumun gelişmesinden bahsediyoruz. Ulus-devlet ne kadar sorgulansa da tasfiye edilmiş değil, hatta daha karmaşık bir yapıya dönüşüyor. Bunlar olurken müzenin hâlâ iki yüz yıl önceki amaçlarla hareket etmesi beklenemez. Bugünün toplumsal dinamikleri müzeye ne gibi fonksiyonlar yüklüyor? Müzenin gelenekselleşmiş idari ve mantıksal yapısıyla devam etmesi, bir kültürün, tarihin veya medeniyetin altını çizerek, koleksiyonları ve etkinlikleriyle halkı eğitmesi ne kadar etkili ve olanaklı? Bu eğitimin içeriği kadar yöntemi de bu yeni dünya düzeninde ele alınmalı.

Batı’daki müzelerde eğitim meselesi ciddi bir konu olarak devam ediyor. Ancak müzenin eğitim yoluyla toplumla kurduğu ilişkinin doğasında bir değişim var. 1970’lerin sonundan birçok ülkede tüm kültür kurumlarına olduğu gibi müzelere ayrılmış olan yardım kısıtlandı. Bu tarihten sonra müze, gelirlerinin bir kısmını kendi bulmak, devletten aldığı ödeneği de meşrulaştırmak zorundaydı.

Bir bakıma neden hâlâ desteklenmesi gerektiğini kanıtlamak, bunun için de eğitim faaliyetleriyle, halka ulaşma projeleriyle kendi varlığını meşrulaştırmak zorundaydı. Bu müzenin ziyaretçisiyle kurduğu ilişkiye yeniden bakmasına, ziyaretçinin beklentilerini ve ihtiyaçlarını dikkate almasına sebep oldu. 19. yüzyılın didaktik müze anlayışı yerini etkileşimli öğrenim alanlarına, farklı yaş gruplarına hitap eden programlara, pazarlama ve ziyaretçi hizmetleri gibi departmanlara, hediyelik eşya dükkânları ve cafelere bıraktı (belki her yerde değil ama bu bir ideal halini aldı).

Batı Avrupa’da, özellikle de çok göç alan ülkelerde kültür politikalarına koşturulan giden entegrasyon politikaları söz konusu oldu. Yoğun göç alan kentlerde bir sosyal uyum sorununun yaşanıyor olması müzelere de yeni sorumluluklar yükledi. Kentlerdeki yerel kültür politikalar ya da yerel entegrasyon politikaları müzelere birtakım projeler geliştirmeleri yolunda imalarda bulundu. Dolayısıyla Batı’daki birtakım müzeler projeler geliştirerek –ki bu projelerin çoğu kentlerde yaşayan yabancılara yönelikti– kendilerini bir şekilde entegrasyon tartışmalarının ortasında buldu. Bu aslında müzeleri bir tapınak olmaktan çıkarıp biz ölümlülerin dünyasına çekmekti bir nevi.

İşte bu yeni müze-toplum ilişkisi içinde eğitim eğlenceli bir hal aldı. Hem öğrenmenin, hem yeni ziyaretçiler çekmenin, hem pazarlamanın bir yöntemi. Şimdi müzeler eğlenceli sergilerden ve etkinliklerden kazandıklarını daha az ziyaretçinin gezeceği ama entellektüel değeri yüksek sergi ve etkinliklere yatırabiliyorlar. Tabii eğlencenin günümüzde boş zamanda yapılan bir tüketim olmaktan bir üretime, hatta bir endüstriye dönüşmüş olduğunu unutmamak gerek. Bu çerçevede müzelerin de artık kültür endüstrisinin bir parçası olarak örgütlenmesinin zamanı geldi.